

ARADTÓL PETROZSÉNYIG.

IRTA

Dr. MARKY SÁNDOR.

ARAD, 1881.

NYOMTATTA RÉTHY L. ÉS FIA.

Aradtól Petrozsényig.

— Dr. Márki Sándor. —

Junius 5-én Petrogalli Arthúr vezetése alatt 12 tanár és 85 lyceumi tanuló rándult ki az első erdélyi vasut által 600/0 árleengedés mellett rendelkezésére bocsátott kocsikon Petrozsényba, hol a brassói bányatársaság vendégszeretetét élvezve, másnap a kőszénbányákat s a Csetatye Bolit, harmadnap pedig a Szurduk-szorost látogatta meg, és 8-án ösmeretekkel gyarapodva és kedves benyomásokkal jött haza Aradra.

Utunknak ez a historicuma.

Leirását fogadják szívesen a kirándulás tagjai, s fogadják szívesen mindazok, kik érdeklődnek hazánk földje iránt.

I.

A Maros mentén.

A hegyes Drócsának utolsó ágai nyugatfelé Világos és Paulis közt szelid dombokkal végződnek s hatalmas falat képezve állják útját a rónának, hogy tért ne foglaljon Aradvármegye keleti felében; mert az már „görbe ország“. A Borosjenő, Világos és Paulis közti emelkedés a Hegyalja, Magyarország egyik leggazdagabb börttermő vidéke. Élesen körvonalozva jelentkezik az mindjárt, a mint Aradot az első erdélyi vasut kocsin elhagyjuk.

Magas jegenyével jobbra eltűnve az aradi vár, az előtérben azonnal szembeötlő az egytoronyú Mikalaka, mögötte a sötétkék világosi sálra, északnyugatnak, a borosjenői hegység. Nove, népe magyar volt hajdanában Mikalákának; a török hódoltság után utolérte Aradvármegye községeinek sora: az elbujdosott magyarok házhelyeit a hegyek közt bántódás nélkül maradt románok szállották meg, vagy pedig azon rácok, kiket a karloviczi békének biztosítására a Maros védelmére egészen be Soborsinig telepített volt le a kormány. A falunak már 1332-ben volt temploma s 1561-ben több portából állott, mint a mostani Arad.

Délnek a Maroson túl ettől kezdve a Ruszka-Polyana utolsó szelid hullámainak lábánál Kis-Szent-Miklósból csak gróf Zelinszky nagy magtára elég magas ahhoz, hogy megakadjon rajta a szem; odább Kisfalud (Engelsbrunn) int felénk, eszünkbe juttatva a kedélyes „kirváj“-okat (Kirchweihen). Északnak Fakert és Szent-Leánysalva mosódik el a fák között bujkáló Uj-Panát.

Legközelebbi állomásunk, az első ordélyi vasutnak csak tavaly megnyílt állomása, semmit sem árul el érdekes múltjából. Pedig monograpfusai, az öreg Lakatos Ottó s az ifju Karácsonyi János a megmondható, mennyi mindenféle viszontagságon ment át. Hajdanta az ő helyén emelkedett Arad, a káptalannal, hiteles helylyel dicsekvő város és vár, melyről a megyét is elkeresztelték s hol 1182-ben II. Béla azt a híres államcsinyt követte el az országgyűlési tanácsakozások szabadságának megdöntésére. A sokszor ledőlt vörös fedelű r. kath. templomtól északnyugatra alig védett romok mutatják a helyet, hol a káptalannak átmeneti román stylusban készített temploma pompázott. A félig-meddig classicus stílusú most a munkás évábok újabbkori műnő-

vényeket: dohányt és káposztát természetnek. A folyton terjedő faluak keleti oldalán a vasutttól jobbra, ez és az országut közt, délről északfelé egymás mellé pontosan sorakozva, öt kis domb emelkedik.

Egy sváb megmagyarázta, hogyan keletkezett az az öt halom. Valamely óriás királynak uton levő öt fia azoknak helyén tiasztította meg bocakórát a sártól. Abból lett az egész. Magyarázatban alig van hiány. Egy népcsatának halottjait, — a II. Béla által megölt urakat, a tatárok, törökök által lovágott magyarokat, sőt lehet, éppen magát II. Beát fedi. Talán az 1132 ki országgyűlésnek sátrai voltak rajtuk kifeszítve. Vagy határt képeztek az egyidőben egészen alájuk került Maros mellett. De hátha mégis inkább az erdős mocsárok köző szorított őslakóknak tűzölő- és temetőhelyei voltak? Majd, ha nem csupán úgy bolygatják meg a történeti talányokat, mint 1852-ben, mikor a legdélibbre Schart Mihály uram egy kis kalvária-kápolnát építtetett, határozottan is fölölhetünk; addig már csak maradjunk meg annál a jelentős válasznál, hogy „Ihm!” —

Jobbra a Temesvármegye északi részén a Marosra hanyatló, már említett dombvonal lejtőjén mosolygó környezetben Hidegkút és Szépfalu tornyai bontakoznak ki a távolból. Elsőbenünk Mondorlak s az ottól csak kis tér által olválasztott Csicsér mellett, mely utóbbinak határában a régi Maros egy szigeten a hajdani bizseroi apátságának romjaiból egy fák között rejtőzködő szőlőkút van. Közvetlenül a falu keleti oldalán azegi az ó. sz. római sánczot. E sáncznak szélessége 35—40 méter, s mélysége 3—4 méter közt váltakozik. Míg viszonyosabb volt, nagyon szívesen fölkeresték a gólyák. Nemcsak a kiszáradás ijesztette el őket, hanem a rájuk köveket hajgáló gyorokak lármája is:

„Cotostergu stergu
 Mana baba in tergu,
 Se cumpere unu hîrbu,
 Hîrbu se sparse
 Baba romase
 Cu banii pe masa!“

A Maros partjától alig 200 méterre épült Szabadhely jobbra marad, s figyelmünket most már osztatlanul a Hegyalja foglalja el. Északon Világos várának romjai borongnak, onnan délre menve Kovaszincz, Kuvin, Gyorok, Ménes és a két Paulis sorakozik egymás mellé. Gyorok vasuti állomás, és a mezővárosi rangjára sokat tartó kis helynek házai közt sok igen csinos akad, a mennyiben aradi szőlőbirtokosok egész utcákat építettek végig kedves nyárilakásokkal. A kath., ref. és görög keleti templomok tornyaikkal a vad hegyipatak által megszakított piaczen egymás közelében állanak. A két elsőnek papjai irodalmi férfiak; Varga Ferencz volt plébánosnak, Szeged monographusának utódja a színmű-író Horovitz Lipót, a prédikátor pedig, Rácz Károly, egyebeken kívül az Aradvármegyére is kiterjedt zarándi ref. egyházmegye történetét írta volt meg. Nyáron és ősszel szüret táján a szokottnál élénkebb a város, melynek egyik nevezetessége a Nádasdy féle kastély a múlt századból való. Elhagyatott, széles tornáczu és folyosóju kettős rococo-épület, kopott falfestményekkel s divatjamult butorokkal. Vagy 3 elrekedt zongora tanuskodhatik arról, hogy a falakon függő képeken ábrázolt szép nők közül valamelyik hajdanában elevenebb életet teremtet e rideg szobákban. Kivül egy kaputorony ad az egésznek ódon színezetet. A szép gesztenyefák közt levő hajdani Markovics-kastély szintén egyik érdekes pontja Gyoroknak, mely fölé büszkén emelkedik

a Hegyes-Drócsa nyugati lejtősségének legmagasabb pontja, a Kecskés.

Gyorokkal délfele összefügg Ménes, melynek vörös boráról már 1780. megírta Baróti Szabó Dávid a „Paraszti majorság“-ban, hogy

„— a somlyai, ménesi, grófok
Táblájukra megyen.“

A szőlős gazdák itt a karikás műveletnek barátjai; afajta szálvesszőket eresztenek, mint pl. a rajnavidekiek, csak hogy az évenként megkímélt 1—2 szálvesszőt még hosszabbra hagyják s azt nem vízszintesen, vagy félívre hajtják a másik tőke felé, hanem a sor irányában saját karójához egyiket fölfelé, a másikat pedig lefelé fordítva egész ívre hajtják meg s két helyen is megkötik fűzfavesszővel.

Az Aradon 1880. márcz. 15. tartott borászati értekezlet óhajta már az idén valósul, a meny nyiben a kincstárnak itt levő telepén a kormány vinczellérképző-intézetet nyit.

Ménesnek legközelebbi szomszédja Ó- és Új-Paulis utóbbi város állomás. Új-Paulis egyszerű kincstári gyarmat, hol 450 sváb termel bort, dinnyét, dohányt. Temetődombjának környékén Varga Ferencz római bolthajtásokat s felül beboltozott téglafolyosócskákat talált, továbbá számozott római téglákat. Ó-Paulis a kedves borházakkal, kolnákkal mosolygó Hegyes-Drócsának legdélnyugatibb helysége. Kis mezőváros, nagy városházával. Közvetlenül a Maros jobb partján emelkednek barátságos házai, melyek országutat is képező utcájának néhol urias tekintetű kőcsönöznek. A város azelőtt magyarabb és katolikusabb lehetett; legalább keleten egy sziklacsúcs tetején a pálosoknak vagy paulinusoknak kolostora állott, melynek utolsó okleveles nyomát

1511-ből találjuk. Begyöpesült kőomladék jelöli a szerzetház alapját. A város fölött meredeken emelkedő hegynek déli oldalát a negyvenes években Boros József ültette be s látta el mesterséges barlangnyílásokkal.

Paulistól keletre a hegység egészen az örvényes Marospartig nyomul s a mintegy 600 méter hosszú lippai szoros mentén az emberek fáradságának is hozzá kellett járulnia, hogy 6—7 méter széles utat készítsenek. Baloldalt az országut, — jobboldalt, kővel kirakott töltésen, a vasut halad: amaz éppenséggel a hegyek lábánál, ez a kanyarodó Marosnak meredek partján. A dombokat szeszélyes összevisszaságban alakítja egészsze a csillámpala, gránit és zöldkő s mindamellet, hogy a nagy rétegekben az országutat is fenyegető csillámpala volna az uralkodó, nem-egyszer tör elő a zöldkő s meghódít egy-egy terület a maga számára. Odább keletre, Radnánál és Solymosnál még erőszakosabb a zöldkő, mely most már a szienittel együtt akarja mind szűkebb körre szorítani a palát. — Paulistól Radnáiig a Marosra dülő hegyek többnyire kopárok és csak a baraczkai meg a kladovai völgy hoz változatosságot a dologba.

Baraczka jó bort terem és csinos kolnákkal dicsekszik.

Kladova odább északra egy, a Marossal egyesülő erdős keresztvölgybe bujt el. A Maros régi folyását párkányzó hegycsúcson várromokat keresnek. E vár többi közt Erdély trónigénylőjének, Székely Mózesnek is hódolt, a völgyben levő kolostorban pedig egyidőben a pálosok laktak. 1441-ben még mint Brankovics György egyik uradalmának feje szerepelt az akkor Magyar-, Kis- és Felső-Kalodvának nevezett helység.

Mig a lippai szorosban balra meredek sziklafalak gátolják a látás szabadságát, addig jobbra,

délfelé, Temesvármegyének erdős, falvakkal tele-
szórt rónája ötlík szemünkbe, kivált a városias
külsőjü Lippa. Rajtuk túl már tökéletesen meg-
szűnik a Marosnak alföldi jellege.

Piros pünkösdi napja lévén, bucsu volt Ra-
nán, mikor vonatunk pályaudvarába robogott.
Egy kis hegyipatak hidján keresztül szép hársfa-
sorok közt kettős kölépcső vezet a magaslaton
fekvő kéttornyú kath. templomhoz, s a vele ösz-
szeköttetésben álló assisi Szent-Ferencz-féle két-
emeletes zárdához, melynek udvarán a pünkösdi,
kisasszony- és Mária-napi bucsun 5 krajczár hely-
pénz mellett százával tanyáznak a 8—9000 főnyi
bucsusoknak szekerei. — A híres csodatevő képet
1668-ban vásárolta egy bosnyák eredetű ember,
Vrichonassa György, s tőle került az ide. Mikor
a törökök 1695-ben az egész kápolnát porrá éget-
ték, ez a papíros-kép sértetlenül maradt. Azóta
is töméredek csoda történt vele, amint erről bő-
ven értesülhetünk a ponyván szélre árult his-
tóriákból és szent könyvekből. — 1520-ban épí-
tették az első kápolnát oda, hol 1767 óta a mos-
tani templom büszkélkedik. Hossza 67¹/₂, széles-
sége 15, és magassága 20¹/₈ méter. Kilencz oltár
és hatalmas orgona van benne; 2 sekrestyéje és
fenn 2 oratoriuma. A kis Mária-képhez oldalt el-
helyezett lépcsőn szokás fölmenni. Még annak a
falnak népére is dicsőség hárul, melynek papja
a körmeneten a szentséget viheti. Az oltár háta
mögött néhány felfüggesztett mankó hirdeti a
hely csodatevő erejét, melynélfogva a sánták ki-
egyenyednek, a süketek hallanak, a vakok lát-
nak stb. Az oratoriumban százával lógnak a
Mária-képek: ex voto ajándékozzák a templom-
nak e többnyire gyarló fametszeteket, vagy ép-
pen olajfestményeket oly egyének, kik valamely
bajból való megszabadulásukat a Máriához inté-
zett fohászkodásnak tulajdonítják.

Radnát ez a sok bucsujárás vagyonos helylyé tette. A templom előtti téren felütött sátrak közt pezsgő élet uralkodik. Olvasók, rózsafüzérek, radnai emlék-pénzek, csodálatos históriák, imakönyvek, a köznép izlése szerint kirivóan színezett szentképek, mindenfajta gyermekjátékok, mézeskalácsok, kanták stb. s a mik kiválóan radnai specialitások: nagy keletnek örvendő, ügyesen font kétfülű kosarak, élénk adás-vevésnek tárgyait képezik. A látogatók magán-házakba, a kolostor udvarára s az emeletes nagy vendéglőbe szállanak, vagy a mezőn maradnak. Ilyen solemitásoknál minden második ház egy-egy korcsma.

A templommal összekötött kolostornak kertje igen csinos; tőle délnyugatra, éppen nem diszes környezetben, kis hegyorron áll a II. József császárnak 1768. ápril 25. itt tett látogatását megörökítő emlék. E helyütt fakadt ő arra a nyilatkozatra, hogy a radnai zárda legszebb fekvésű az egész világon. Van egy másik emlékkő is, melyet a templomajtó táján jobbra az első oszlopnál falaztak be, s melyben egy patkónyomot mutogatnak. Mikor egyszer a törökök fel akarták égetni a kápolnát, egyiknek lova alatt besüppedt a kő és a ló lábánál fogva tartotta a derék muzulmán. Szentül hiszi ezt a nép és csókolgatja a mondott helyen hiven megőrzött követ.

Mióta a 2143 oláh, magyar és bunyevác lakost számító Radna vasuti állomás, hol a Lippára igyekvők is kiszállnak, azóta a forgalom növekszik. Van gyógyszerháza, postája, távirója, járásbirósága; a mellett követválasztási székhely. Vidéke nagyrészt erdőség, magát a községet is szépen beültették fával. Jövedelemhajtó a kőfejtés is; valami 12 mester foglalkozik ezzel, részint bírköveket faragván, részint pedig különösen folyosók kirakására alkalmas koczkaköveket bocsátván áruba.

Az 1872-ben a Maroson keresztül épített hid Temesvármegyébe és pedig L i p p á r a vezet. Kövezett utczák (houny soit, qui mal y pense) fogadnak bennünket. Jobbra a szürke apácák hoszsza, egy emeletes zárdájában a vidék legjobb leányiskolája foglal helyet. Baloldalt elhagyatott kincstári épületek sorakoznak egymás mellé; Lippa azelőtt a Maroson eszközölt sószállításnak egyik legfőbb állomása volt. Most a folyó partját fákkal kezdik szegélyezni; tükrét magát gyakran ellepik a tutajok. Nagy fa-, deszka- és zsindelylerakói élénk forgalomnak tanúbizonyságai. Nemcsak kereskedése, hanem ipara, földművelése és és bortermelése is jelentékeny.

A 7000 sváb, oláh, magyar és rác lakosnak szorgalma jövővel kecsegteti a kis várost. Fő utczáján ma is használnak egyes házakat, melyek előtt állítólag még a török korból fennmaradt földött folyosók vezetnek a boltokba és árucsarnokokba. A környező hegyekből nyert jó agyagból valami 80 fazekas és cserepes évenként három-négyszázezer edényt képes előállítani; fazekaik az egész alföldön ismeretesek. Arad, Makó, Szeged és Títel ezen czikkeknak főpiacza. Tégláik, ház földcserepeik, valamint mészégető kemenczéik is jelesek. A kádárok szintén kitesznek magukért, s. az állami erdőknek hasznavehető fáiból évenként 4-6000 hordóra való való dongát is készítenek; szorgalmuknak nagy ösztönzője a szomszéd aradi Hegyalja. A kőedényipar inkább solid, mint csinos tárgyakat mutat föl; egy kis pártolás mellett fejlődésnek indulhatna. Az oláh vidéknek festői népviseletet kedvelő lakossága nagyon igénybe veszi a 45 szücsöt, kik meg is varrnak és himeznek évenként körülbelül 6000 kozsokát (ködmönt) és mellényt. A rövid utunkban gyakran feltűnt oláh kalapoknak s részben sipkáknak készítőit is Lippán találjuk; egyes fal-

vak lakói többnyire a környék viseletétől egészen elütő s néha ugyancsak furcsa alaku kalapokat hordanak. Mint szőlősgazdák, a lippaiak messze maradnak a tulsó partnak birtokosai mögött; boruk rossz, földizü, — hiába dicsérte meg Király Pálnak négy év előtt megjelent földrajza. A várost kiterjedt erdőségek veszik körül s ezekre egy királyi erdészeti és gazdasági hivatal visel gondot. 56.000 hektárnyi erdőség tartozik kezelésé alá.

A lakosok vallását a nagy kath. templom, a synagóga és a bizarr külsejű g. kel. torony jelzi; az 1327-ben I. Károly által toulousei szent Lajos tisztele'ére épített templomnak némi romjait még látni lehet. Egyik temetője régi módon a város közepén szomorkodik. Házai esinosak s kivált a Zsófia-, hid- és főutczán vannak az előkelőbbek; emeletes azonban csak valami 10 akad közöttük. Utasok az „Aradvároshoz“, „Magyar királyhoz“, vagy a „Vadászkürthöz“ czimzett vendéglőben szállhatnak meg. Rendesen valamilyes kávéház is van alattuk. Mulató helyei közé számíthatni a kath. templom táján elterülő Speth-kertet s északfelé a hegyoldalban a szép Bánkertet, melyben kádas fürdőt találunk s egy hegyi patakon tul jó étkező helyet. Délutánonkint még fagyaltozhatnak is a lippai gourmandok a főutczai cukrászdában. A sistarovici uton fölkereshetjük az újabb időben figyelmet keltett savanyuvizforrást, melynek leguevezetesebb, még a török korból fennmaradt része a Basa-kút. — Tanintézetei közül fellemlitem a polgári és a g. kel. iskolát. Királyi járásbíróság, követválasztás, erdő-, posta-, adó- és táviróhivatal székhelyei. Gyógyszertára régi. Tűznek, víznek áldoznak a lippaiak: annak tűzoltó társulatukkal, ennek a Maroson berendezett uszókáuzukkal. Élénk színezetet adnak a városnak az azt minden oldalról környező, jelentős hasznú hajtó szilvásokertek, melyeknek gazdag terméséből kitűnő szilvoriumot készítenek.

Ez nagyjából a mostani Lippának képe.

A régi Lippát, — melyet 1529-ben János király látott el nagyobb szabadalmakkal, özvegye pedig egyideig itt tartá udvarát — vára tette fontossá. Vizárok övezte kastélyát s négy bástya tette erősebbé sánczait. Helyét a Solymossal szemben levő s a Marosnak utolsó, tulajdonképeni szorosát jelző hegynyergen csak igen csekély nyomok mutatják. A XVI. század közepétől a XVII-iknek végeig nem egyszer voltak azok e tájon az ozmán-uralomnak védőfalai; a Maros magyarországi szakaszának nyitját a török is, a magyar is Lippában kereste. A török 1551-ben foglalta el először s 1552-ben, Aldana jóvoltából, másodszor; a birtokáért folyt harczok tanusítják előnyös fekvését. Utoljára 1695-ben a török felégette s otthagya, de csupán az 1716-ki passarovici békében mondott le róla végképen. Azóta a falak mindjobban dűledezték s a várnak most „kő se mutatja helyét.”

A ki Radnára, Lippára megy, rendesen fölkerül az északkeletnek fekvő Solymosra is, melyet Radnától csak egy utca s egy kis patak választ el. Itt már egészen közel jön a hegység a Maroshoz, mely fölött meredeken emelkedik és csupán a vaspálya s az országut számára hagy egy kis helyet. Előtte malmok kerekeit forgatja a Maros. A csúcsot várrom koronázza. A lejtőségén s részben a lábainál vonuló völgyben levő szétszórt helység 1800 lakosának 10,000 hektárnál nagyobb határa van. Ez a határ a szegény oláhok gazdagsága. A hegyeket, völgyeket fedő erdő legkülönb az egész Aradvármegyében. Arról azonban, hogy ólom- és rézbányái volnának, csak egyik-másik kézikönyvünk tud, a nép nem. Maga a vár a Kapu-Zsernova-hegy alatt egy előredülő fokon romladozik s délről egyenes, ha nem is igen járt uton jutunk föl oda. Szilágyi Mihály, Izabella királyné,

Báthory István és Zsigmond, Székely Mózes, Rákóczy Zsigmond stb. voltak házigazdái hajdanában. Országos név valamennyi; de meg is látszik a dűledékeken, hogy szeretettel gondozott épületnek emlékei. Némelyik ablaknak oldalán még a régi falfestmények nyomát szemlélhetjük; Izabella királyné erkélye elég ép. — A víztartónak már csak romjai láthatók; valami öreg koldus szokott abba rejtegetni holmi kenyérfélcet, tetleg megczáfolva a kalaúzt, ki szerint a cisterna olyan mély, hogy a beledobott kacsá a Maros vizében ütötte föl fejét újra. A várnak itt-ott még meglevő pinczéjében — a nép hite szerint — eiesett törökök lelkei őrzik a kincseket; hordókon ülnek s minden bemenőtől ürügyös átkázzák őket; a ki azt megadhatja, rogytig rakodhatik kincsekkel; különben rögtön lefejezik. Egyébiránt csakugyan találni régi pénzeket a várhegyen s azok az oláh gyerekeknek játékszerei.

1440 óta számos történeti adat vonatkozik reá. A mondott évben I. Ulászló király a Hunyadynak ajándékozott Erd-Somlyó helyett Ország Mihályt és Jánost kárpótolta vele. Hat esztendő múlva Hunyady pézen vette meg Hagymásy Lászlótól, kihez nem tudom, mily úton került. Az öreg Szilágyi Mihály 1458-ban Solymos várnagyát, Literáti Kéry Balázst unokaöccse királylyá választatásának hírével küldte a kassaiakhoz. A Báthoryak ezen birtokát a törökök 1551-ben ugyan hiában ostromolták, de a keresztények a következő évben mégis elhagyták. Utolsó várnagya 1555-ben halt meg Lippán. Mindamellett nem került idegen kézre. — 1563-ban itt ment végbe báró Zay Annának báró Csáky Pállal való egybekelése. A 300 vendégnek ragyogó sorában ott volt I. Ferdinánd császár-királynak és fiának, két osztrák főhercegnek, Báthory István erdélyi fejedelemnek, a szigetvári Zrinyi Miklósnak stb.

követsége is. „Hol van az egykori fény, hol van az egykori zaj?!“ — 1595-ben Borbély György, Báthory Zsigmond vezére, az időközben ide bejutott törököket kiverte. 1597-ben Jósika Istváné volt, majd 1602-ben Székely Mózesnek adta Báthory; Székelyt azonban Básta 1603-ban Fehérvárnál megvervén s üldöztetvén, ő a várat Kladváért elcserélte Bektár pasának, a miért az aug. 23-iki medgyesi országgyűlésen megnótázták, Borbély György pedig a várat még azon évben visszafoglalta Pókai Tamástól, a töröknek megbizottjától. A vár, állítólag, még a múlt században is oly jó karban volt, hogy ötven főből álló őrséget lehetett benne tartani. A szédítő meredekségen, barnuló falakról hazánknak egyik legkiesebb tájképén merenghetünk el. A környező hegyek Dél-Magyarországnak és Erdélynek idáig kéklő ormai, az átellenben levő Lippa, alattunk az ezüst szalag gyanánt kigyózó Maros vidéke stb. a mily nagy, épp oly szép látványos határ. A várhegy tövében levő kis butyokban magunkhoz vett szalonna és pálinka alaposan kivesz bennünket a költői hangulatból s most már teljes prózai szemeket vehetünk az odább keletre elég sűrűn következő helyekre.

A szoros a lippai és solymosi vár, valamint az aradi kőbányák sziklafalainál véget érven, csakhamar feltáru előttünk a diernovai völgy, hol a solymosiak majálisozni szoktak. Emitt, Aradtól 37.5 kilométerre, a hatinezi kőbánya kopasztja a hegyet. Aljában 1854-ben Traitler egy kis tótygyarmatot alapított; most csak az egy darabon erdőtlen vidék tanúsítja, hogy ott valamikor favágók laktak. — Conglomerátból álló sziklák képezik a képnek keretét; csak helylyel-közzel tűnnek föl a palakövek, melyek az uton ol-málva, hig sarat alkotnak. — A kis határu és csupán 136 házból álló Milovát arról tették nevezé-

tessé kézikönyveink, hogy ott rézbánya, és három van. A hegyek közül alig előbukkanó kis falunak dombjaiban találnak ugyan némi réztartalmu köveket, hanem rendszeres aknázásra most nem gondolnak. Egyidőben csakugyan gondoltak; de most már épp úgy elveszett annak a nyoma, mint a radnai ezüst, és rézbányáké, melyeket a XVI. és XVII. században állítólag műveltek is, sőt egy társaság századunknak első tizedeiben is tett föl kutatására új, de sikertelen kísérletet. Lakosai egyébiránt köszörüköveket, sódarálókat s más e féléket faragnak, sőt 1850-ben az aranyági rézbányát is jobbadán ők vették munkába.

Jobboldalt Hosszuszó, gr. Latour birtoka, szép vidéken, nagy erdők és nagy szilvasok közt fekszik. A Marosra dülő hegyoldalakon mészkő-kemenczék sorakoznak egymás mellé. Altalában véve a Ruska-Polyana lippai csoportjában neokomi homokkő az uralkodó, itt-ott porphir-részletekkel fölváltva.

Balra az igen nyájas tekintetű Odvosnál torlik a régi milovai út az 1857. óta készített országutba. Odvos hajdanában Ötvös nevet viselt; eredetileg magyar lakói most már többnyire eloláhosodtak s a még megmaradt kevés kath. német úgy akarja magát megkülönböztetni az oláhoktól, hogy fabázait rendszeren kereszttel jelöli meg. Utait és utcáit gr. Forray András és utódai szép nyárfákkal szegélyezték, hanem ezeknek nagy részét a bérlők azon megörökitésre méltó okos ürügy alatt vágatták ki, hogy szélfuvás idején hajlongásaikkal a falakat rongálják. Az 1089 lakos egyébiránt a kézműiparban főleg kosarak fonásával vesz részt. Bérczes, sziklás határukban elég bőven terem a kukoricza, és berzenczei szilva; erdejük nagy s szép. A parasztok néhány kék- és homokkő-bányát is művelnek, természetesen minden gond nélkül. Békakő-só, mint e tájon

mindenütt, itt is bőven mutatkozik; hanem azért senkinek sem jut eszébe, hogy üveghutát állítson.

Konop népességre csak nyolcz lakossal marad Odvos mögött; posta- és táviróhivatala s vasuti állomása lévén, ennél fontosabb. Utközben látjuk a sebeséri patak-malom fölött emelkedő „Installációs domb”-ot, hol az öreg Konopinak beigtatásakor nagy ünnepet csaptak. Odvos most egyik, Konop a másik fiáé, ő maga pedig a falun tul egy dombon álló és szőlőhegyekkel környezett kápolnában pihen. A csinos kastélynak pin-czeajtájába kötötték ki 1849-ben a lázadók Sperlag mérnököt. A tetteseket utóbb Berzován felakasztották. A falu tulajdonképen két részből áll s nem igen függ egybe; nyugati részét Konopiczának, Urvölgynek nevezik; Konopnak csak a keletit. A kettő közt fiatal, alig 10—12 éves diófaerdő áll, talán a toki fournir-gyárra való tekintetből. Konop és Nádas közt a Debella-Gora-hegy emelkedik, keletfelé pedig a kalácsai patak választja el Berzovától. — Ezen patak szorosánál (Aradtól 53 km-re) aránylag gyakran fordulnak elő hegyesuszamlások, természetesen az országutnak veszélyeztetésével.

A 34. őrháznál jobbra kitekintvén, a Maros által rongált tisztáson a sínfáktól alig megkülömböztethető romokat látunk. Az a Guri'a Csetátje. Délnek három tömb, balra egy nyugatról keletnek csapó hosszabb fal; környéke letarolva, csak a jobboldali romok közt van néhány kecskerágta cserje. A délnyugati oldalon megyünk be, hol az erősen összeragasztott terméskőfalak mintegy 12 méter hosszú folyosófélen (talán kapualján) vezetnek végig, jobbról a már említett három tömbön kívül még egy faltörmelékét mutatva. Balra, az épületnek végén, nyílás van, melyen az omladék belsejébe hatolhatunk s ott egy délről északnak

vonuló falat találunk, melynek magassága 4-5 méter. A délnek eső 20 méternyi darab elég összefüggő s ennek közepetáján másfél méter magasságig egy lyuk van, talán pincebejárás. Odább északra három, de már mindinkább elapuló tömzs tölti ki a Holt-Marosig még hátralevő, szintén 20 méternyi tért s magában a Holt-Marosban is van egy különálló omladék. — Kelmák a török világban határvár-szerepet vitt; többet nem tudok róla. De nemsokára már a romokról sem fogunk tudni: kegyeletlenül hordják szét azokat — utcsinálásra. A sovány határu Kelmáktól délkeletre Belotincz Temesmegyének legészakkeletibb helysége. Azelőtt fával üzött egy kis kereskedést; de ez is hanyatlott, mivel valamai 10—12 év óta nem képez többé tntajkikötőt. A keleti oldalán vonuló helység északra, éppen Berzovára mutatva, merész kiszökést tesz és a Korug-csücsöt alkotja. Az egyuttal három vármegyének határköve. Berzova még Aradban, Belotincz Temesben, Lălasincz pedig már Krassó-Szörényben van. Korug valami oláh népvezér volt ki a hagyományok szerint 1784-ben itt ütötte fel sátorát s róla nevezték el a hegyet. Ugy látszik, Krassóban és Temesben hiában járt s izgatott, mert a lázadás itt nem verhetett gyökeret.

Az 1633 oláh és német lakossal bíró átellenes B e r z o v á n a k, párjával is van „külváros“-a. Az egyik Tuzsova, a másik Andrásfalva. Keleten a hosszan elnyúló, de csak 72 faházból álló Monorostya függ vele össze. Berzova vasúti, posta- és távirda-állomás. Szomorú nevezetessége, hogy 1873. június 3. Aradmegyében itt ütött ki a cholera, mely megyénkben magában 15,061 egyént támadott meg s 5521-et sírba is vitt.

Krassó-Szörénymegyének legészaknyugatibb falva, Lălasincz alig látszik. Szép erdejének, mely délfelé Zabalczig körülbelül 14 kilométer hosszan

követi a hegygerinczet, a kincstár viseli gondját. Mészköbánya-telepe is a kincstáré. Az 1600 főnyi lakosság jobbára ott lel alkalmazást, s a lalasincai mész híre most már három vármegyére szól. Magával a mészégetéssel azonban helyben nem foglalkoznak.

Vasútunk mellett Kapruczán épp úgy nem szabad azt kérdezni, hogy szorult be a kecske a templomba, mint a szomszédos (de utba nem eső) Dumbroviczán azt, hogy mi van a templomra pingálva? Egyébiránt a templom itt is, ott is faalkotmány, illő távolságban a haranglábaktól. A Dibosicza-patak is folyton csörgedező tanúja a kapruczaiak vízszabályozó talentumának; pár év előtt három barázdavonással eltérítették eredeti irányából s ez most valami 5—6 méter széles kis folyóvá izmosodott. A határban, hol néha-néha római ezüst pénzeket is találunk, sok szép szilvaskert van. Csakhogy a termést nem maguk a lakosok főzik ki, hanem eladják a zsidóknak, vagy az oláh vidékeket e célból évenként fölkereső hidegkúti (gutenbrunni) sváboknak. A nép napról-napra szegényedik. Hancs a lányok szépek s igaza lehet a gyermekversnek:

„Gyi, Tordára, Toronyára,
Onnan megyünk Kapruczára;
Onnan hozunk oláh fátát,
Járjuk vele a zsokátát —
Hopp! hopp! hopp!”

Batuczán szintén ilyen földhöz ragadt nép lakik; szorgalmuk ellen azonban legalább az aszszonyoknál, nem lehet panaszkodni. Akárhányat találunk, a ki menetközben fon, hátán gyermekét viszi, dalol s maga előtt kecskét vagy más állatot hajt. Rá nézve mindez nem incompatibilis. Nagy haladás, hogy itt minden háznak kony-

hája léczes ajtóval van jobban védve. Az utczaajtók is méltók a fölemlítésre; rendesen egy méter magasságig be vannak fonva, vagy inkább karóztva, csak jobbról-balról emelkedik két karó a többi fölé, melyben megkapaszkodva, frátyók és fáták gyakran nagyon is nagyot kénytelenek lépni. A falu temploma fából van s még ezt is jobbról-balról támogatni kell, hogy el ne dőljön.

Batucza vagy Kis-Báta hajdan az átellenes Battával együtt magyar hely „volt”. Ugy látszik, hogy ott valamikor, már 1238-ban, keresztes barátok laktak s a boldogs. szűzről nevezett battai apátságnak czimét ma is osztogatja a király. Tőle északnyugatra a kameniczi rakodónál, a batta-lakasmezei határban a Kárpátok egészen közel jönnek a Maroshoz s annak medrét is veszélyessé teszik. Keletre azonban be Czelláig, Bakamezőig és Osztrovig ismét kitágul a völgy s elül szinte elszigetelve áll Bulcs. Ott a római időkben a XIII. Legio Gemuiana tartózkodott, hogy a Maros védelmére castrumokat építsen. Községi jellegét a vezérek, szent Mártonról czimzett apátságának korát pedig egészen szent István idejéig viszik föl. II. Endre 5000 darab kőszóval ajándékozta meg, s kétségtelen, hogy alatta Bulcs már sótárház volt. Az 1241-ki futás után a lakosság ismét összeszedelőzködött s 1332-ben újabb virágzásnak nyomát találjuk. Harangjának érznyelve messzire elhangzott s hagyomány szerint a solymosi erdőkben vadászgó Mátyás király csak akkor fuvatott takarodót, ha megszólalt a „bulcsi bika”. A török elől a barátok menekültek s a mit magukkal nem vihettek, azt elásták; így egy szép harangot a romok közt 1807-ben újra föl találtak s az most a temesvári semináriumi templomban hívogat misére. Azontul merő tengődés volt a bulcsiak élete; még 1717-ben is csak 6 házból állott a falu és csupán 1749-ben alakult

ujra. Az uraság (Mocsonyi) szérüskertjének ajtaja előtt párhuzamosan haladó 2—2 méteres fal, a nép szerint, egy pinczének lejárátát képezte. Ezen s a temetőn túl alig meggázolható bozótos földhátan vannak a némely kézikönyvben „jelesek”-nek mondott, tényleg azonban csak hosszas keresés után felötlő csekély romok, törmelékek s a keleti oldalon e feliratos oszlopok: MA—ETIS ONI—CAS—NA—CPA—LAI <I <—AMPA—NTON. Az egész 116 cm. hosszú s gránitból van faragva. Még nincs ösmertetve s megfejtve.) Az épületnek főiránya, úgy látszik, északról délre húzódott s közepéhez nyugatfelé egy szintén mintegy 80 m. hosszú szárny csatlakozott. A legtöbb törmelék a két iránynak metsző pontjában fordul elő s egyuttal keleten férhetni hozzá legkönnyebben. Északkeleten kútgödörféle s némi, körülbelül 1 méter széles és 12 m. hosszú, de nagyon kikoptatott alapfalazat mutatkozik. Az ekként jelzett tértől északra talán egészen a 90 lépésre levő Holt-Marosig foglalhatott helyet a régi város; az új telep ettől dk-re van s az 1749-ben, illetőleg 1870 után emelt róm. kath. templom is ott épült. A hivekről érdemes megjegyezni, hogy róm. kath. létükre oláhok, vagy inkább eloláhosodott magyarok és németek, számra nézve csak mintegy 425-en. Mondják, hogy a romok 10—15 év előtt még meglehetősen állapotban voltak; a földesur azonban engedélyt adott széthordatásukra. Ha ez úgy van, jellemző a népnek a multak iránt való érdeklődésére, hogy most már 10—15 év után alig tudják az idegent oda kalauzolni, felvilágosítást adni pedig éppenséggel képtelenek!

Azonban kissé kitértünk az irányból. Vonatunk Batuczát s a Preluka-hegyet elhagyva, Govosdiához ér mely bizony nem arról nevezetes, a mit selejtesebb kézikönyveink — összezavarva ezt a hunyadvármegyei Govosdiával — rákeennek. Vas-

ipar-telepének hire sincs; környékén vannak ugyan vastartalmu kövek, hiszen az országot Berzovától fogva idáig s rajta túl is ilyenekkel van kavicsozva; hanem abból ugyan Govosdián még senki sem csinált karikát. De ha már éppenséggel bele kell hozni a geographiába, úgy azt talán azon helyi szokás alapján tehetjük, hogy a disznóolagnak ajtai — mind az utcára szolgálnak. Legalább az udvar marad tisztán, a mi más helyeken igen ronda. A nagy erdőből csak piczi fatemplomra került anyag.

Gyulicza, Szoroság falvakon túl Tótvárad kis mezőváros következik, mindössze csak 1110 g.-kel. lakossal, postahivatallal s évenként 3 vásárral. A múlt században, mikor Aradmegye még csak két járásra oszlott, a Radnától Erdélyig húzódó hegyközi járásnak székhelye volt. Most már a városháza is ugyancsak rozszant, az urasági kastély is erdészlakká változott át s a kis templom előtt levő szűk piacon csak gyenge vásárok esnek. Hajdanában elég neves vára volt, és „tekintélyes” romjait még újabb időben is több kézikönyv dicséri; a tótváradiak azonban mentül kevesebbet tudnak ezekről s annyira kiveszett belőlük a történeteknek ismerete, hogy nem is várat, hanem valami kolostort emlegetnek előttünk. Az országot s a vasút vonala közt egy kis domb emelkedik, melyen most az 51. számú vasúti őrház áll (Aradtól számítva, feleutja Piskinek). E domb a vasút felé meredeken szakad meg, le is van ásva, hogy a közvetlenül a Maros partján robogó vasutnak helyet adjon. Alulról fölnézve, éppen semmi sem emlékeztet arra, hogy itt romok volnának. S a dombnak északi lejtőjén áthaladó országról is csak egy kis bozotos házat veszünk észre. Egészen az őrház közelébe kell mennünk, hogy rábukkanjunk a sűrűn benőtt árokra és hogy észak-keleten némi bástya-

féle törmelékre akadjunk. Az őr maga sem tud többet róla, mint azt, hogy azelőtt elég gyakran találtak ott embercsontokat. Azokon most feszület őrködik. A török időben élénk világ volt erre; népes volt akkor, mikor Báthory Zsigmond 54 évi bennlaktuk után a mozlimeket 1595-ben kiverte onnan s belőlük 200-at levágott. Bethlen Gábor azonban 1613-ban megint visszaadta nekik s most megszakítás nélkül birták 1688-ban történt kiűzetésükig. Azontul elhagyta a szerencse, még a Maros is, mely most egy kicsit odább délre kanyarodott; hanem a dombról nyíló gyönyörű kilátást, a természetnek kedves ajándékát, semmisem vehette el.

Halalisból az 53. számú őrház irányában csak a vendéglő látszik; a Nádasdyak e falujának többi 72 házikója elbujt, hogy osztatlanul a Czukor-hegyre irányítsa figyelmünket. Ez a hegy, mely a Maros kanyarulatai szerint, hol jobbra, hol balra mutatkozik előttünk, meglepő alakjáról vette nevét. Lábainál észak-nyugaton Vinyesty, magyarosan Váma falucska áll, mely tulajdonképpen Soborsinnak előhelye s Prónay István birtoka. Legnagyobb nevezetessége a falu kezdeténél, az országuttól jobbra s a vasutól balra, a Czukor-hegy aljában gyönyörű két tölgyfa közt szerénykedő kis kápolna. Az hajdanában valamilyen nagyobb, keresztalakú s a törökidőben lövéssérekkel volt ellátva. A szegény nép gyakran innen védte magát, vagy inkább talán értékesebb vagyonát, mert csak nagyon kevés ember férhetett bele. 1863-ban egy bérlő a sekrestyét éppen nem kegyeletes czélokra hordatta szét. A falu alatt a Maros mellett sok dongafa van felhalmozva s a tutajok jeleuleg itt szoktak huzamosabb időre kikötni.

- Váma összefügg Soborsinnal, mely tulajdonképpen nem valami régi hely; azelőtt Oha-

bápak hitták s mostani nevét csak a karloviczi béke után kapta, mikor az Aradvármegyének déli részén fölállított határőrök szállván meg, a népet a jobbágyság és adófizetés alól felszabadították. — A megye 1743 ban kapta vissza, s ekkor azután gyorsan felvirágzott. Gróf Forray András építtette az egyemeletes, és azelőtt sok melléképületből álló, de most már tökéletesen elhagyatott kastélyt s ő ültettette a gyönyörű platánsort, hogy azon át kastélyának ablakából egyenesen belásson Krassóvármegyébe, melynek főispánja volt. Uri lakását terjedelmes, igen szép parkkal vétette körül, mely még mostani elhanyagolt állapotában is kellemesen szórakoztat. A virágház és a gloriette, hol hetenkint egyszer zene is szól, a régi dicsőségnek szintén hirdetője. A vén hárs-, köris- és platán-fák, a lombjaiknak árnyékában csörgedező patak és sok egyéb részlete csak annál fájóbbá teheti a valót, hogy ezt a paradicsomot, melynek a természet is bájos keretet adott, így elfelejthették tulajdonosai. Maga az 1400 lakóval bíró mezőváros elég iparkodó; a Marosnak a multban sokat köszönhetett. A rajta üzött sókereskedésnek itt volt egyik legnagyobb tárháza s míg arra a partok alkalmatlanokká nem váltak, a favásárt is itt tartották. Most ezt Zámba tették át, mi érzékeny csapás a soborsiniakra nézve. — A mi a némely könyvben fel említett soborsini vastelepet illeti, mangánkőveket szednek ugyan a lakosok, de azokat csak nyers állapotban szállítják el. Különös említést érdemel nemrég keletkezett fűrészmalma, mely nemcsak deszkákat, hanem gyufaszálakat is készít. Gözmalma az imént épült fel. A Maroson párhuzamos jármű hid vezet keresztül.

Gyümölcstenyésztése már egy-két század előtt fejlettebb állapotban volt a szokottnál. Ha nem mystificato, Soborsintól egy órányira egy

nagy hegyen 1855-ben egy hatalmas vén almafa tövében könyvalaku lemezt s ebben pergamentet találtak, mely szerint Haszán bég 1675-ben tudatja Fatimével, hogy fogadásához képest kettejükért összesen 100 gyümölcsfát ültetett. Feleljen ez adatért az 1857. évi Gazdasági Lapoknak 286. lapján foglalt cikk írója. Én mosom a kezeimet. Ujabban az 1876-ban elhunyt Öry Ferencznek köszönhet sokat e vidék. Ő 19 éven át lévén itt jegyző, tíz holdas szőlőjében és gyümölcsösében közel 6000 legnemesebb gyümölcsfát, legfinomabb szőlőt és virágot ültetett el. Soborsinnak jó határában gabona-, fa- és gyümölcs elég bőven is terem s erdeiben és legelőin sok a kecske. Van postahivatala, vasuti és táviró-állomása, g. kei., g. kath. és — a század elején alapított — róm. kath. iskolája, gyógyszerháza, olvasóegylete és e vidéken szokatlan kényelmű vendéglője.

A város keleti oldalán, az Ivánligeten (az elpusztult vadaskerten) s az északkeletre emelkedő Piatra albán (Fehérkőn) túl a részben bazalt képződésű erdős hegyek nemsokára magát utunkat is veszélyeztetik. Az 56. vasuti őrháznál kezdődik a szép kújsí szoros. Kujás maga piczi kis falu, népe nagyon szegény. Lovak híjában kézzel csépelnek és gazdag ember, a ki 50—60 kővét takaríthat be magának. Az 57. őrházon túl a 126. számú hidig az 1238 méter hosszú toki szoros következik, gömbszerű bazaltfalazattal.

Toknak bérezes, erdős határát báró Lopresti főleg a faipar tekintetében akarta értékesíteni. A hegyektől a faluig, hogy a fahordást megkönnyítse, egy kis iparvasutat készíttetett; annak most már csak begyöpesedett töltéseit láthatni a falu nyugati oldalán. A hatvanas évek végén hajlitott butorgyárt alapított, majd fa-lapborító (four-nir) és lemezgyárt, hanem pár év múlva mind a két vállalat megbukott. A falu elején azonban

most is meg vannak a helyiségek s a telep bejáratánál ott diszlik a „Holzwaarenfabrik“ fölirat, mely most már az aristokratikus parquetteken kívül demokrata kocsikenőcs-szelenczéket is csinál. A szép nagy szilvésaikból élő oláhok is értenek egy kicsit a faiparhoz; egy-egy öreg karóra vízszintes kereket fektetnek, az abba fűrt lyukba függélyesen fácskákat dugdosnak, befödik az alkotmányt s kész a világon a legtökéletesebb — tyukketrecz.

Jobboldalt, Krassóban, Kapriorától Pozsogáig a Ruska Polyanának feketeszínű dioritját már krétaféle homokkő is szegélyezi s az azt borító erdők közül itt-ott fehér falak csillannak elő, melyek a napnak déli sugarai alatt sajátosságosan visszaverik a fényt. Már a völgytágulatban levő Kapriorát délről határoló hegyekben is vannak barlangnyílások; egy éppen az 1844 óta a Wodianer-család birtokában levő falu fölött kezdődik. Szádájának magassága mintegy 10, szélessége csak 3 méter; beun több ágra szakad s alját guanónak tartott réteg borítja. E falun túl, de már a pozsgai határban a Ruska-Polyana egyszerre gyönyörű sziklafalazattal szakad meg, mely mintegy a Marosból látszik kinőni. Valóban, csakis a keskeny megyei út van közte és a partok közt. Az egész sziklafalazat körülbelül 300 m. hosszan vonul el nyugatról keletre s magassága 45—50 m. közt váltakozik. Majdnem kellő közepén van az üregnek 20 méter magasságig nyuló szádája, mely tehát az összes emelkedésnek közel felét foglalja el s már azzal is imponál, hogy szélességi méretei is karcsúságának öregbitésére szolgálnak. Legnagyobb külső szélessége nem több 6 méternél s fölfelé és befelé ez is mindinkább keskenyedik, úgy, hogy az üreg pár méterrel beljebb s azontul végig 1—2 méternél alig szélesebb. Fölötte még egy másik, emberalakra emlékeztető szálás szikla áll.

A nép Gaur' a Scrofinak, koczalyuknak, hijja. Egy ut, valami 10 méterre északról egyenesen délnek visz, onnan balra (keletfelé) egy alig 3 □ méternyi kis előszoba s belőle délnyugatnak egy néhány lépés után már mindinkább összeszoruló és letörpülő folyosó, vagy inkább zug indul ki s azal vége az egész, kívülről sokat ígérő üregnek, mely kiapadt kiömlési barlang lehetett. Benne a levegő tökéletesen csöndes, de hűvös, a talaj nedves; a másik két ág csak a főbejáráttól kap némi derengő világosságot.

Balra közvetlenül vasutunk mellett marad el Iltyó, odább északra pedig Szelistye és Petris. Az utóbbi mezővárosnak szép, hegyes-völgyes a határa, síkon fekvő szántóföldei jók, juha, kecskéje, fája, kukoriczája, krumplija, gyümölcse elég, vásárai látogatottak. Hanem kevés helyütt üzik az erdőpusztítást oly lelkiösmeretlenül, mint itt. Az egész helységből csak a gyönyörű vidéknek háttérét meglevenítő báró Prónay-féle kastély látszik.

Mindjárt a 64. őrháznál kezdődik azon szoros, hol 1848 novemberében a zámi oláhok annyi jó honvédhuszárt lemészároltak. A lázadók elszánczolására szolgált földmunkálatoknak némi nyomai itt-ott még látszanak. A szorosnak végén a Petrishez tartozó Almáson, hol a forradalom előtt a sócsempészetnek megakadályozására kincstári felügyelőség működött, a kis patakmalom előtt, az almási pataknak jobboldalán a hid közelében „nyugosznak ők a hősiak”: a nemzet kegyeletéhez illően, jeltelenül. Asztalos Sándor kapitány boszulta meg őket.

Az Almás-patakon átkelve, elbucsúzunk Arad- és Krassómegyétől. Hunyadvármegyében, Erdélyben, Zám-ban vagyunk már. Balra gyönyörű hegyek, jobbra a báró Nopcsa-féle elhagyott park, melynek alakját elrontotta a rajta ke-

resztülrobogó vasut. A nyolczadfél száz lakossal bíró kis falunak egy része a kastély körül épült, másrésze elszórtan odább délnyugaton, hol a vasuti állomás is van. 1848 előtt gyönyörű kastélya és angolkertje volt itt br. Nopcsának, ki a fák lombjainak árnyékában egész muzeumot rendezett be Hunyadvármegyének tömérdek régiségeiből, hogy azokkal azután Bécsnek gyűjteményeit gazdagítsa. Most csak a parknak egy kőhidján látni valami hat darab római sírkövet s az oldal-támaszba befalazva pár föliratos táblát. Az 1848-ban elpusztult kastély helyén a földesur, dr. Lekisch Viktor, izléses egyemeletes kastélyt emeltetett; szép faiskolájában nagy súlyt fektet a gyűmölcsnemesítésre és hatalmas darab hegyet ültetett be válogatott szőlőfajokkal s kivált rizlingje sikerült. A társadalmi élet terén is dicsőretek tevékenységet fejt ki. 1879-ben tűzoltó- és olvasó-egyesületet alapított és csinos vendéglőt emeltetett, a mire csakugyan volt is szükség, mert Zám most jelentős fakeskedőhely. Ennek következtében 1874. febr. 9-én ideiglenesen megszüntetett postahivatalát ismét visszakapta; évenként tartatni szokott vásárainak számát azonban jó volna 14-ről valamivel kevesebbre leszállítani.

Gyönyörű vidék az, hol Zámtól délre, a vasutról is láthatóan, a Maros Erdélyből Magyarországra jön. Szintje itt 154 méter a tenger fölött s mellette aránylag csekély magasságban, meredek falakkal emelkedik egy hatalmas sziklatömbzs a Piatr'a lui Philippu: a Fülöp-köve. Rosz, homokkőből faragott kereszt van a csúcsán, telekarmolva mindenféle nevekkel. Fenn a kopasz, oldalt itt-ott egy-egy vadrózsával élénkitett dombról oly szép, oly kedves tájképen merenghetni el, a melyet csak óhajthat magának a természet alkotásain elandalogni szerető kedély.

Szabályos kúphegyek közt robog tovább a

mozdony, sárga és vízi liliommal, vad pipacscsal, vad rózsával és helyenkint sylviákkal kihimzett szép gyepes töltésen. A 69. őrház közelében balra kis szárnyvasut vezet egy kőbányához s Glod-Gilesdnek előretolt őrszeme egy mészkemencze. Tisza, szintén baloldalt, a 70. és 71. őrház közt levő szép völgynyílásban, Burzsuk a maga elszórt viskóival a 73. és 74. őrház közt vonult meg. Laszónál, Gerendnél záport. — Abucsánál már napot kaptunk: alig másfél kilométernyi utkülömbségen. Völgytágulatban, jobbkézre esik Dobra (hajdan Jófü) mezőváros, a vidéknek leglátogatottabb vásáros helye, háttérében bájos völgy ölén Roskány — melyek közönye hozzájárult, hogy a *hajdan magyar Hunyadban 70%-ra nőjön a románok száma*. Balra a túróval, sajttal, gyapjúval kereskedő Guraszádnak ódon, kettős dúcztornyu temploma vonja magára figyelmünket, hol a hűtlen asszony, mészáros és más egyéb nem igaz emberek büntetését jelenítette meg valamely nagyon nagy phantáziával megvert piktör. A vasútnak e kis megálló-helyén, melynek levegőjét gyógyerejűnek tartják, számos magyar úri család lakik. — Jobbról Lapusnyik felől is látunk egy, a Szentantalira emlékeztető kastélyt s túl rajta mindjárt a kies vidékü Briznik látszik a Babina Glava tövében.

Legközelebbi vasúti állomásunknak. Maros-Ilye mezővárosnak szántóföldek által megszakított erdős hegyek alján épült 222 házából jóformán csak a g. keletiek bádogtornya csillog elő. Van templomuk a magyar katolikusoknak és reformátusoknak is; de azoknak nincs mindig, ezeknek pedig soha sincs papjuk, hacsak látogatóba nem megy hozzájuk egy-egy s olyankor katolikus, református egy templomba jár. A kis városban b. Bornemisza Tivadar kertjében üresen áll az a szerény nemesi kastély, melyben Erdély

legkitűnőbb fejedelme, Bethlen Gábor 1580-ban született. Illye járási székhely szeszgyárral, jó borral s élénk vásárokkal, gyógyszerházzal, csend-őrséggel.

A mint a 84. őrházig terjedő s a látás határát korlátozó bevágódásból a jobboldali temetőnél kibontakozik vasútunk, kedves völgytorokban Szakamás, a 86. őrházzal szemben pedig a hegy lábánál jól meglapulva a különben lapályos határú Maros-Brette mutatkozik.

Idáig tett utunknak talán legszebb pontja Branyicska. Vasúti állomás lévén, gyönyörködhetünk azon három kúpalaku hegy által teremtet szeliden szép környezetben, mely báró Jósika Lajosnak mindjárt a vasut mellett báró Jósika Gézának pedig a faluban levő egyszerű kastélyait oly kedvesen kiemeli. Az utóbbi a családnak ősi kastélya, melyet 1784-ben a lázadók feldúltak, de mely újra felépülvén, egyik tulajdonosának, Jósika Miklósnak ottan írt nem egy szép regénye által vált kegyeletünk tárgyává. — Az állomásról kiérve egy kis hajdonfövel álló kapun túl, csakhamar átkelünk a könnyű, faszervezetű, vasjárommal csak a túlsó oldalon támogatott hídon s így a folyónak baloldalára kerülünk. A vulcsesdi, veczei, herepei patakok hídjairól, de különösen a 90. őrház tájáról igazán érdemes visszatekinteni. Branyicska s vasúti hídja, a rézbányákkal bíró Vulcsesd és Veczel kiállja az összehasonlítást az előtérrel, hol pedig a Maros kanyarulataival, mögötte a zöld lombok közül ki-ki-fehérlő tarajos mészkőhegyekkel a saját erdőtlen, jobbára főlészántott dombja mellett is festői Kajándnak versenyképességét az egymás közelében levő ref. és fadúczos kis g.-keleti templom nagyban növeli. Kompon közlekedik a helység Maros-Németivel, melynek terjedelmes kastélya előbb az emlékiró gróf Gyulai Lajosé volt, most pedig

gr. Kuún Géza akadémiai tagé. Innen kezdve jobbról-balról hátrább vonulnak a hegyek s a szép sík szélein a savanyúvízzel bíró Baláta, a Barcsaiak két kúriája által érdekes, bora miatt pedig a megyében híres Maros-Solymos bal- és a dévai várról, majd maga a város is jobboldalról ötlík szemünkbe.

Erdőkoszoruzott szabályos kupalaku trachit-hegyen épült a tündérek „ezüst“ vára, melynek építését sokan a rómaiaknak tulajdonítják. 1269-től, oklevelekben először való említésétől fogva sok emlék fűződik hozzá. Alatta fogatta el Apor vajda a lánynézőben járó Otto királyt; Mátyás az igazságos, és Kinizsi Pál többször felkereste; itt írta corpus juris-ának egy részét Verbőczy István; itt volt kiterítve az általa fölemelt nemzeti királynak, Szapolyai Jánosnak, holtteste; börtönében hunyt el az unitáriusok első püspöke, Dávid Ferencz; 1603-ban itt akarta levágtatni Basta az egész országgyűlést; itt keresett üdülést nem egyszer Báthory Zsigmond, Bocskay, Bethlen, Barcsay, Kemény és Bornemisza Anna, Apafi örangyala. 1706-ban a kurucok foglalták el s 1717-ben Steinville gróf, a gy.-fehérvári vár tervezője nagy jövőt szánt neki. 1747-ben azonban csak két egész hajdu képezte őrségét s így 1784-ben alig lehetett megvédeni a lázadók ellen. Azután romlott pusztult, 1817-ben azonban Ferencz császár, a vidék által elbájolt feleségének kérelmére, megkezdette s 12 év múlva 216,000 frt költséggel befejezte a helyreállítás munkáját. — 1849. május 27-én — pünkösdi napján, mint most, 32 esztendő múlva, mikor utunk alatta elvezetett, bevette a magyar sereg. Mai alakját aug. 14-én nyerte a vár, midőn egy sáuczkáplár roszakarata következtében lépberöpült. Négy nap múlva a magyar seregnek egy része alatta tette le fegyverét, öngyilkossá lévén, mint 1744 évvel

azelőtt talán éppen itt lett öngyilkossá a hazájának sorsán szintén kétségbeesett Dekebál dák király.

Keveset látunk magából a rendezett tanácsu városból, mely a megye székhelye. A 3000-nél csak valamivel népesebb helyen van kir. törvényszék, tanfelügyelőség, realgymnasium, tanító-képző-intézet, adófelügyelőség, adó- és építészeti hivatal, járásbiróság, csendőrség, honvédszászlóalj-parancsnokság, kincstári urad. ügyészség, — 1847-ben alakult kasino, tavaly keletkezett megyei történelmi társulat, tanító-egyesület, ferencz-rendi zárda, katonai éléstár, szeszgyár, kórház, könyvnyomda, stb., mely körülményeknél fogva aránylag nagy az értelemiség Déván. Drága rossz vendéglőt, rossz kövezetét, éjjelenként világítatlan utcáit ezuttal nincs alkalmunk megösmerni; ezeknél mindenestre jobban vonzana a Bethlen Gábor által épített „magna curia“, mely most a kincstáré; s a reformátusok temploma, mely közel félezer esztendő óta háza az istennek, mint rajta kívül még három más.

Déván túl Szántóhalmánál a torkolatához már nagyon közel jutott Cserna-folyó hidjával szemben és lakkeletről (balfelől) körülbelül 400 méter magas hegy mögül magánosan kandikál ki a magyar Kalifornia első városának, Nagyágnak tornya, háttérében az erősen jellegzett körvonalu érczhegyekkel Sárfalvát, Szent-Andrást, Dédácsot elhagyva. 15—20 percz múlva az erdélyi vasút főállomásán, Piskitelepen vagyunk. Kocsi- és mozdonygyárak, műhelyek, tárházak, csinos munkáslakok, iskolák, a telki hegyháton át lóvonatu vasuton ideszállított nyers vassal táplált olvasztókemenczék nyüzsgő életet teremtettek a 12 év előtt még puszta mezőn. A gyönyörű téren fekvő falu maga, Piski valamivel odább keletre, a Sztrigy torkolata közelében van s a Sztrigyen ke-

resztül visz azon hid, melyről Bem azt tartotta, hogy „Brücke verloren, Siebenbürgen verloren“ s melynek hősies ostromában 1849. február 9-én 600 magyar, védelmében 2000 osztrák esett el hősiesen. — Az első erdélyi vasutnak Gy.-Fehérvárra igyekvő utasai áthatolnak a Szászvárosnál kezdődő Kenyérmezőnek nagyemlékü téerein is; mi azonban itt a petrozsényi szárnyvasutra akarunk átszállani s jó ebéd után föl is ülünk, hogy a balról (nyugatról) az Erdőhátság (Padurien), jobbról pedig a szászvárosi hegyek által alkotott Sztrigy völgyét kövessük.

II.

A Sztrigy mentén.

Piskitől délre, tőlünk jobbra Tompa és Bácsi irányában egészen Batizig a vasuttal és a Csernával párhuzamosan haladó alacsony fennsík vonul el, míg balra a Sztrigy völgytágulatának keleti szélét a szászvárosi emelkedések jelzik. Batiznál (Betisu), hol porcellán- és kő-edénygyár működik, délnyugatnak tartó keresztvölgyben csinált ut vezet a Cserna és Zalasd összefolyásánál eső Vajda-Hunyadra, melynek részben restaurált lovagvárát, s vidékén a gyalári hatalmas vas-ércz-telepet, a govosdiai vasgyárakat stb. oly szívesen kerestük volna föl, ha időnk nincs oly gazdaságosan kiszabva. Némileg az kárpótol, hogy legközelebbi állomásunkon, a Kis-Kalán és Zeykfalva közt levő pályatéren, a multnak és jelennek alkotásaiban egyaránt gyönyörködhetünk. Kalán előtt ugyanis baloldalt fűvel benőtt kis sziklahát mutatkozik, melynek kanálalakú tükör-fürdőjében 24° u viz bugyog. — „Ad aquas“ név alatt már a rómaiak is ismerték.

Jobboldalt a brassai társaság tulajdonát képező s a tudománynak legujabb igényei szerint berendezett vaskohónak 8 szelelő-lyukkal ellátott vasgyűjtője még most pünkösdi napján sem hagyta félbe tevékenységét. A 6—700 munkás naponként 5—800 mázsa kitünő minőségű nyers vasat olvasztott ki, s az ehhez szükséges anyagot egészen a kemence torkáig egy kis, vaskötelekkel vontatott hegyi vasut szállítja a jó két kilométerre levő teleki vasbányából. A Lunkány- és a nádasdi-patak torkolatán, tehát Sztrigy-Szent-Györgyön túl (balra) Zeykfalvának kőtornyu temploma vonja magára figyelmünket. A lakosok természetesen római építménynek tartják. A két emeletes toronyhoz ragasztott fehér kis templom új-kori. A torony valószínűleg a portalenak beépítése által utóbb romanizált góth-stilusu építmény. Russ-nál ismét pihenünk pár percet s gyönyörködünk a kedves völgy-teknőben, melynek nyugati záradékan a dombok szármátemeletű mészmárgás rétegeiben Mácsón a megye legjobb bora terem. Nem izleltük, csak ad notam vettük. — Magyar- és Oláh-Brettye, Sztrigy-Plop és Kovrágy vidékein mindenütt gyönyörű szép mosási völgyek vannak, egymástól az őket jellemző éles gerinczek által elválasztva. Kovrágygyal részült-ellenben baloldalt a hátszegi csillámpalás hegyeknek erdői alá menekül a rakoncátlan Sztrigy által nyugatfelé tolt vasut. Maga a hátszeg-vár-aljai indóház közvetlenül a szirtfok alatt áll, fölötte pedig egy őrtorony romjai sötétlenek. A rómaiak építették-e valóban, vagy csak a templariusok — pusztán optikai, nem pedig történelmi meszszelátónkra lévén utalva, hogyan mondhatnók meg? De akárki tette, okosan tette. Az indóházon túl a Sztrigybe torkolló Farkadin és Lapusnyik (hajdan Sebes) folyó mentén ugyanis már akkor vezetett ide egy út, mikor a Sztrigyet

még Sargetiának hitták, s mikor hazánk Pompejiét, a földig lerombolt, de szobor-töredékeket, feliratos köveket, mozaik-műveket, amphitheatrum-törmelékeket stb. még most is mutató Várhelyet, a dákok Sarmisegethusáját, a rómaiak Ulpia Trajanáját s a románok Gredistyéjét utvonál, a Baresdig maig is többhelyütt követhető s részben a vasuti töltésnek is alapját tevő „via Trajana” kapcsolta össze ezzel a tájjal. Ez ut vitt és vissz a Vaskapu felé, honnan Hunyady szelleme int felénk — ha talán megértenők. Demsusnak római mauzoleumból kiforgatott gör. kath. temploma, Malomviz „Kolczvár”-a, Malajesd romjai, Farkadinnak a római emlékeket fölmutató kis muzeuma — mindez, bár az irigy dombok csupán sejtenünk, de látnunk nem engedik, még akkor is táplálná képzeletünket, ha nem itt tűnnék föl legszebben előttünk a már csak valami 29—30 kilométerre eső (2477 m. magas) Retyezát („Tompított”) és assistensei, a Petri, Costure, Lenczicza, Butyi, Zanoga (2197 m.), Vurvu, Szerp, Dealu, Pietri, Csoroszului, Tulisai (1784 m.), Piatr’a Resului (1211.5 m.) Gura-Plajului (1069 m.) meg a többi, melyeknek egy része még most is hóval takarózik. A helységek közül csak Hátszeg látszik jól. E rendezett tanácsu városnak már nagyobb az intelligenciája, mert kir. törvényszék, járásbiróság, adó- és postahivatal székel benne s van kaszinója és jó forgalmu takarékpénztára.

Váralján tul esik, mint említettük, a Farkadinnal bővült Lapusnyik, vagy — a hogy a környékbeli eldicsekesznek vele — „Nagy viz” torkolata, melyen keresztül a szárnyvonalunkon leghosszabb, összesen 76 méteres, híd vezet. A nemes vármegyét azonban megtréfálta a patak. Építettek rá egy körülbelül 100 méteres hidat, melyet Albrecht főhg. szárnysegédének nevére és tiszteletére Bordolo-hidnak kereszteltek el. A

Lapusnyik most szépen kikerülte a költséges alkotmányt és — valamint a Sztrigy — szivesebben tűri a „punkyé“-kat, azon egymás végébe ragasztott pallókat, melyeket a hegyi vizeknek első áradása kimozdít helyükből s melyeken átkelni mindenféle ideges természetű ember nem igen merne. Óralja-Boldogfalva közelében gyorsan elsurranunk egy szűk völgy előtt, melyet valaha tekintélyes fal rekesztett el. Közepén most át van szakítva, jobbra-balra pedig lövésrésekhez hasonló lyukak tátonganak rajta. Mi volt, mi célra szolgálhatott? Sem könyv, sem írás nem ad rá feleletet. Azon körülmény azonban, hogy Boldogfalvánál a római ut maradványai aránylag igen jól látszanak, e falak korát 1800 évesnek gyaníttatják velünk. Boldogfalván Kendeffy Árpád góthmodoru terjedelmes, de nem régi kastélyán kívül a ref. templom is nagyon érdekel bennünket. A nép szerint a vörös-barátok idejében, — kik rendjüknek alapszabályaihoz képest — katonailag is megszállták e vidéket, Boldog-Asszonyinak volt az szentelve s neve is onnan volna. — Csopéán szintén találtak római téglákat s más régiségeket.

Bajesdfelé jobboldalt a kristályos üledékes kőzetű déli határlánczolatnak északi nyulványai, balra pedig erdejüktől megfosztott hegyek teszik egyidőre kellemetlenné a látványt. Szálláspatakát, hol II. Rákóczy Ferencz kuruczai csatát vesztek, szép kis fennsík előzi meg. A tájék valóságos Mexico — kicsinyben. A hegyeknek lépcsőzetei a tierra callientét, templadát és friát juttatják eszünkbe. A havas Parengul például, mely délnyugat felé kirándulásunk célpontjának, Petrozsénynak fekvését is jelzi, innen látható legszebben.

Diluvialis talajon robogunk Galacz felé, hol csaknem megcsalja régiségeket kutató szemünket a termésköből készült, de vakolatlanul ha-

gyott torony s a papnak elpusztult, földél nélkül maradt lakása. Pár percz múlva, a Váraljától délre „Torok“-nak nevezett Sztrigy, — vagy Sztrél-völgy fő helyén, a tenger fölött már 382 méterrel fekvő Pujon vagyunk. A falvat a Borbát vize osztja ketté, melynek a diluvialis hátból egyszerre kiszökő forrásai a falutól félórára esnek, míg a tulajdonképi Borbát vize, mely szintén csak valami 32 kilométer hosszú s a Retyezát némely tavának lefolyását képezi, közvetlenül a helység keleti oldalánál, a vasuti pályaudvar végén ömlik a Sztrigybe. E két viz közt van a régi nemes Puy-családnak szép kastélya. Pujnak ugyan mindössze sincs több 750 lakosánál; hanem van járásbirósága, postahivatala és — a mi a lakosok érdeme — egyenruhás tűzoltó-kara. S mint északnyugaton Beczkó, északkeleten Huszt, úgy itt délen Puj a bortermelés első őrszeme. Karzos ital biz'az; de hát mégis csak — bor.

Pújon túl még csak két km. utat teszünk meg egyenesen, azután pöfékelni kezd a gőzmozdony, mert Petrozsényig hátralevő 33 km.-nyi útjában már néha minden 124, olykor 94, sőt éppen 60 méternyi uton egy egész méterre kell fölkapaszkodnia. Most kezdődik az igazi tündérvölgy. A barlangjáról nevezetes Ponor, továbbá Hegyalja és Mező-Livadia, odább dk-re Petrosz és Nagy-Bár igazán megkapó látványt nyújt, kivált pedig e két utóbbi. A 37. órházon túl ugyanis a vonat a meredeken lenyesett hegyoldalban álló 38. órházat s magát a falut is megkerülvén, elrobog Nagy-Báron túl egy „római“ kerek őrtoronynál, a „Csetatye Zsidovilor-“nál, a hol a nép Dárius kincseit keresi s 12 méter magasságot meghaladó töltésen közel félkilométernyi utat tesz meg. Petrosznál az országut a Sztrigy jobboldalára fordul, — mi azonban baloldalt maradunk s a bárri patak hidján tulgyönyörű vidéken folytatjuk utunkat keletre;

csak hogy itt-ott óriási bevágódások korlátozzák szemünknek szabad tekintetét. A csuszamlások ellen most már mindenütt márványoldalfalakkal igyekeznek biztosítani a pályát, a mi néhol, pl. legközelebbi vasuti állomásunkon, Krivádián túl az első közel 60 méter hosszú és 26 méter magas viadukt előtt különösen sok pénzbe került a társulatnak. Ha itt elősmeréssel adózunk az újkor technikájának melylyel megfoltozta a Krivádia-patak sziklaágyát, hogy a tályagnak csirizszerű anyaggá való változtatása által ne tolja mind odább, különösen pedig a jeles művű viadukt-féle a hegytömeget, épp oly kevésbé fojthatjuk vissza a meglepetésnek egy kiáltását, mikor a keleti oldalon megpillantjuk a szép márványhegyet koronázó krivadia vártornyot. Körülbelül 56 m. kerületű építmény az, magának az alapját képező hegynék kőveiből emelve. Falai közel 2 m. vastagok. A kupnak legmeredekebb része felé minden nyílás nélkül mered, nyugati, ránk tekintő oldalán azonban hat (láthatólag csak 3) ablak ásitozik. Nagyon közel esnek a törmelékek által is emelt vártalajhoz s az egyiket távolról bizvást ajtónak vehetnők. Nem az ugyan, mert — mi pl. odább a Székelyföldön nem ritkaság — tulajdonképi ajtóbejárattal e tornyot nem látták el, de tényleg ilyes szolgálatot tett s állítólag egy felvonó hidnak vagy lépcsőzetnek nyomait is szemlélhetni előtte. A falakon, emeletszerűen, a földszinttől s egymás fölött $2\frac{1}{2}$ m. magasan 2—3 méternyi közökben rések sorakoznak egymás mellé, de csak a délnyugati oldalon. Innen nyílazott, vagy — a divat változtával — lövöldözött az őrség a támadókra. Némelyek azt hiszik, hogy Nagy Sándor hatalmának egyik támasza, Thrácia kormányzója, Lysimachus († 282. Kr. e.) építette volna, mikor győztes seregei idáig nyomultak és Lysimachus aranyai valóban nem ritkák Erdélyben; az is igaz, hogy az

ajtó gyanánt használt ablak fölött tökéletesen római modoru és erősségü téglák vannak beillesztve; de — mint Erdély egyik kutatója, Vass József megjegyzi — ezeket a Hátszegvidék classicus földjének urai, a német lovagrendiek hordathatták oda s újabb írók szerint sincs okunk mást, mint magyar építményt látnunk az oly regényes fekvésű romokban.

Vonatunknak a Sigunelun tett kanyargása következtében Krivádiát és Merisort s kivált ennek elszórt házait, hol itt, hol ott látjuk. Szép látvány a 42. őrháznál következő Gritti-viadukt által áthidalt szelid vizesés, melyet a csak 100 méter magas Comarniceluról a patak a kopár sziklaháton 60 mtrnyi vonalon egyik tömbről a másikra szökellve képez. A 43. őrházon túl délre igen nagy kanyarulatot tesz a vasút, körülbelül háromszorosát a légvonalban vett távolságnak; s most már a kapaszkodás is nagy, minden 60 méterre egy méternyi emelkedés esvén. Itt szaggatott mészsirtetek, ott a szépek völgye (pareo mundrului), melyet közel 30 m. magas töltés hidal át. Sötét bükk-erdők, buja havasi legelők, nyájas patakok és — egyszerre pokoli sötétség.

No, végre itt vannak már, a mikre a kirándulásunkban résztvett tanulók egy része leginkább vágyakozott: az alagutak. 98, — 45·5, — 23·7, — 78·5, — 45·2, — 137·4, — 143·3, — 614·2 méternyi hosszuak az egymásután gyorsan következő tunnelek, melyeknek néha pokoli sötétségéből kijutva, annál örömelebb legeltetjük szemünket a minden oldalról élénk mosolygó természetén. Legjobban tetszik a 8-ik alagut. Hazánk legtekinélyesebb alagutjának, a teregovai porta orientálisnak ugyan csak kétharmada s bizony vagy 24 ilyen kellene egymás végébe rakni, hogy oly hosszu legyen, mint a szentgotthardi; alatta azonban a sötétség mégis vagy 3 perczig tart s ennek

örülni is lehet kissé. A dévai szürke s aranyi vöröses trachyt-falburkolatot nedvessé teszik a hegyen átszivárgó vizek. Ez alagut felett van ugyan is a Sztrigy- és Zsilfolyó rendszerének vízválasztója s három percznyi utunk után már nemcsak a banyiczai állomáson, hanem egyuttal a Zsil-, illetőleg az ennek egyik forrásvizét alkotó Banyicza-patak völgyében pihenünk.

III.

A Zsil mentén.

Míg a Zsil a Szurduk-szorost ki nem vájta magának, a banyiczai indóházon túl levő keskeny nyíláson át állt összeköttetésben a Sztrigygyel, melyet most hűtlenül és örök időkre elhagyott. Egyidőben hatalmas tömegben gyűlhetett meg itt a víz: az indóház közelében mutatkozó láp, a Balta le Silori némileg még abból a korból való; a minden oldalon képződött kimosási völgyek kétségtelenül szintén tekintélyes hullámokkal táplálták azon völgyteknőt s a patakok gyakran óriási erővel furakodtak keresztül a hegyeken, hogy a fő folyóval egyesüljenek. Így a kilenczedik s egyuttal utolsó (160 m. hosszú) alaguton túl, az 50. és 51. őrház között a Krivadia a vonatról is jól látható üregen át törtet elő. Az alagutból kiérve, baloldalra folyton lefelé kell néznünk, hogy a vasuti töltés alján a tarka márvány-breccia alól a Csetatye-Boli néven ismertes tágas üregből zugva kiszökő s pályánk által azonnal áthidalt, de jobbra ismét felötlő patakot kiömlése pillanatában észrevegyük. A barlanghoz ez oldalon nem férhetni. A kiömlési szádasziklatörmzsének keleti oldalán balra fordulva keressük azt fel. Egy-két kisebb üreg ásítózó torka

után lenn a völgyben, hova aránylag hirtelen lejtősödő gyepmezőn jutunk le, óriási barna falakkal bámészkodik ráunk a 20 méternél magasabb, és 25 méternél szélesebb száda, melynek épp szemközt talált öblös belsejét képtelen elég világossággal ellátni a nap. A mit nem tudott megtenni a nap és annyi geographus, megtette két költő. Jósika az Abafiban, Jókai a Szegény Gazdagok Fatia Negrájában irányának egész varázsát pazarolta e labyrinth megismertetésére s bár ők inkább képzelőtehetségüknek ragyogó fáklyáját lobogtatták előttünk és szinte monopolizálni látszottak a nagyszerű iránt érzett csodálatot, minket, realisabb hajlamu embereket sem fosztottak meg az elragadtatás gyönyörétől. — Alig lehet nagyobb ellentét, mint a Piatra Rosului legészaknyugatibb ágazatának gyepes, fenn fákkal árnyalt lejtőssége s a vele szemközt fel emelt homlokkal, komolyan, de nem ridegen emelkedő barlang-kapuzat, melyet a sötét sziklák felső határán szelid orgonabokrok virágai koronáznak, oly enyhítő hatást gyakorolva, mint a melyet gyakorol a nő szeretete a gonddal küzdő férfinak kedélyére. A barlang bennső méreteinek arányai egyre növekednek. Mindjárt a bemenetnél óriási terembe jutunk, melynek magassága 50 méterre is rughat s a boltozatról több ezredév tekint reánk, mint Napoleon katonáira a gúlák alatt. Künn a szabadban milliószámra pazaroljuk a myria métereket, hogy a mennyboltozat határait megközelítve, az élet örök forrásához emelkedjünk; itt mintegy közelebb ér bennünket annak eszméje s lelkesítőleg hat büszkeségünkre; mert a mit ő ezredék alatt tett, a bérczek áttörését a Mont-Cenisnél, Sz.-Gotthardnál nem is egész tizedek folyamán végezték „társaink.” S a hol az isten mintegy leszállt az emberhez, hogy bátorítója legyen képteleneknek látszó mun-

kákban is, ott, az ő közelében, a barlang öblös tornáczában volt helyén a hymnus:

„Isten áldd meg a magyart . . . .“

— — — „Ugy érzem, gondolom: az isten háza ez.“ Templomunk hajójából, mely eleintén nyugatról keletre tart, mindjárt jobbra valami 4—5 méter magasan kezdődő s természetes följárával bíró karzat indul ki, mely számtalan folyosóra szakadván, az északról beömlő Válye-Krivadia meredek partjainál hirtelen megszakad s visszatérésre kényszerít. A tornác, hova ismét visszajutottunk, csak baloldalt enged helyet az odább keletre folyton bővebb vizű pataknak. Így lesznek az elsők utolsókká. Az északkeleti völgyből s ki tudja, talán az északnyugati oromról is hajdan itt ömlött be a vad patak, jobbról, balról vájva, rágva az ellen állani képtelen mészkőfalat s megteremtve Hunyad ezer természeti szépségének egyik legszebb példányát. — Most a bemenet eliszapolódott s a patak a jobboldali sziklától északnyugatra tört magának újabb utat a sötétség birodalmába. A föméltóságától megfosztott ág azonban nagyobb esőzések idején ismét föllép trónigényeivel s vadászcsizma legyen, mely a bemenettől valami 40 méterre mintegy 10 méter magasan nyiló s megközelíthetővé egy létra által tett nyiláshoz az iszapon keresztül megmerülés nélkül odagázol. Minket a bakkancs sem zseniroz. Igen keskeny s több ágra szakadó folyosóra értünk; erősen kell világítani a fáklyákkal hogy valahová le ne bukjunk.

Keleti irányban tett pár óvatos lépés után délre, majd délnyugatra kanyarodunk s akár négyest tánczoljunk az emeletes teremben, melynek boltozatáról bő redőkben csügg alá a nem csepegés, hanem az ezredek előtt odáig ért vizeknek locso-

gása következtében kicsipkézett mészkő. A délnyugati ágban 10—15 méternyi mélységben zajong a Krivadia, mely épp oly borzasztó lehet felhőszakadás idején, mint a mily idylli forró nyári napon, mikor a roppant báránycu-smájú szegény oláh odahajtja itatóra az eltikkadt jószágot. Itt is exament tartunk a minden üregből (azért kissé zavarosan) felelgető viszhanggal s fölhangzik a fiúk dala — eszünkbe juttatva Schiller költeményét:

„Sziklák közt, mint felhők viharja,
Mennydörgéssel rohan alá;
A bércezt, tölgyet kicsavarja,
A hol a tért átnyargalá.
A vándor elbűvölve hallja,
Miként zajong a vad patak
S a hegy tetője s a hegy alja
Ki nem beszéli, hol fakad.
. . . Medrét a dal is nyíltan ássa,
De titokban marad forrása. . .“

Visszatérünk. Nem igen hosszú, alig 2—3 kilométeres barlangot ösmertünk meg a Csetatye-Boliban; de ez be- és kiömléssel bíró üreg s így ritkább voltánál fogva is érdekes, mert romboló erő és nem egyszerű vízbeszikkadás által keletkezett. A lejtőről újra megsejleljük a szép portálét s északnyugaton is a gyönyörű völgykatlan alja a Krivadia meggyülemlett s délnek a barlang felé ismét lefolyást nyert vizét; néhány fiu még az oromra is fölkapaszkodik. — Igazán, alig tudunk megválni a szép barlangtól s elhisszük a mondát, hogy „vár“ (csetatye) nevét onnan vette, mert egy Boli nevű paraszt egymaga hetekig több száz török ellen védte magát. Boli ivadécai — így beszélnek — még manap is élnek Hunyadban. Tizenkét év előtt talán azok is ott dolgoztak a szomszédos alagútnál, mikor a munkások csoportosan

ugy fényképeztették le magukat, hogy bokróta helyett mindeniknek kalapjára egy pár százas volt tűzve.*)

Tovább folytatott utunkban a Krivadia-Segura már elenyészik a Banyicza-patakban, melynek keletfelé való fejlődését még mintegy 4 km. hosszan követvén, kalauzunkkal együtt mi is délnek kanyarodunk s pár percz múlva berobogunk Petrozsény pályaudvarába, ezen, Magyarország egyik déli zugában igazi yankee-erélylyel fölvirágozott gyarmat vasuti állomására.

1834-ben a Maderspach-család figyelmes lett a Petrozsény környékén találtató barnaköszénleletekre és szép csendben összevásárolgatta a gazdagabb telepeket. Az 1854-i osztrák bányatörvény által bátorítva mások is követték a jó példát s 2 év múlva egy brassai társaság látott legnagyobb hévvel a vételhez. Azonban tényleg csak 1869-ben kezdtek a fekete gyémánt kiaknázásához, midőn annak kimerithetetlensége az első erdélyi vasutat szárnyvonal építésére, ez pedig a tulajdonosokat, első sorban a kincstárt, — nagyobb beruházásokra bírta. 1879. augusztusában az állam a maga, kivált Deák- és Lónyay-gyarmaton nagyobb összegbe — összesen 5 millió forintba — került bányatelepeit 18 évre a brassai társaságnak adta haszonbérbe. 100 súlyrészben átlag 75 % széneny, 5 % kőeny, $8\frac{4}{5}$ % éleny, $1\frac{1}{5}$ % légeny, $\frac{1}{2}$ % kén és $9\frac{1}{2}$ % hamu foglaltatván, a csak északon a Zsil és Zsilyecz mentén idáig föltárt 35 telepnek anyagát is kitünő minőségű barnaköszénnek mondhatjuk. 100 súlyrész petrozsé-

---

*) A Csetatye Bolihoz tényleg (menet szakadó záporban, jövet szép napos időben) csak június 6. délután rándultunk ki; mivel azonban excursiónk chronológiáját már a bevezető pár sorban előlegeztam, elbeszélésemben csupán a földrajzi egymásra való következéshez akartam alkalmazkodni.

nyi kőszén 190 súlyrész igen száraz fa melegítő erejét pótolja.

Figyelmen kívül hagyva a Zsil völgyének valamely okból bányaművelés alá nem vehető részét, a hasznosítható kőszén területét mindössze 14,400 hektárra lehet becsülni, a réteg vastagságát pedig átlag legalább is 5 méterre. Ekként körülbelül 576 millió tonna kőszén áll itt az ipar rendelkezésére, mely azonban most még évenként csak 150,000 tonnát vesz igénybe. Pedig helyenkint óriási vastag a kőszénréteg. Így Zsigmondy Béla 1872-ben még 730 méternyi roppant mélységben sem érte el annak alsó határát. Addig is tehát, míg monsieur Faure palaczkokba dugaszolva árulná a mozdonyok hajtására szükséges villanyosságot, van mit piacra vinnie a Zsil völgyének; csak az a kár, hogy éppen délfelé nincs vasuti összeköttetése, hol pedig legnagyobb volna a fogyasztás. Jelenleg összesen 1100 többnyire stájer, sléz, cseh s morva munkás foglalkozik a kőszénnek föltárásával. Legnagyobb részük Petrozsényban, a többi északkeleten a Lónyay-telepen és Lajos-mezőn, Petrilla közelében lakik. ~~Van~~ a faluban két, fenn a kisebb gyarmatokban négy családjával egy-egy csinos házban.

Petrozsényban ugyan már 1720-ban is volt szegényes telepítvény, de csak 1869. óta kezdett rohamosabban népesedni. Régi szegénységüket a g.-kel, fatemplom mutatja, melyet szomorúan övez a sírkert, egy-egy cziprán faragott gyászfával akasztva, a mit rendszerint közös erővel állítanak be a falubeli paraszt notabilitások tiszteletére. Az új világot Petrozsényban magában 64 koresma hirdeti. A bányatársulatnak van ugyan vendégháza s a kaszinó is nyújt némi kényelmet; a látogatók azonban még mindig inkább a magánosok vendégszeretetét kénytelenek kikérni miben egyéb-

íránt a bányatisztikai részéről a mi karavánunk is bőven részesült.

Tallatschek Ferencz bányaigazgató ur, ki tavaly szabatosan leírta a Zsil völgyének földtani viszonyait, odaérkezésünk másodnapján rendelkezésünkre bocsátotta a társulatnak kis hegyi vonatát, melyen a körülbelül 12 km. utat a mintegy 1000 méter magas Rosia s a Vervu lui Petru átellenében, farkasszemet nézve a délkeleten 2082 m. magasra nyulakodó őszfejű Parenggal s az ettől délre eső még magasabb, t. i. 2423 méterig kapaszkodó Sakelvojjal, oly gyorsan teszszük meg, mintha csak Amerikának valamely vasutján ülnénk. Az északon levő nagy arányokban emeletszerűen épült szénlerakóknál lépcsőkön megyünk föl a hegyi pályatérre, mely számos kanyarulatban előbb egészben véve északkeletnek a Magyar-Zsil, — azután pedig kissé délkeletnek a Zsilyecz vidékére röpít bennünket. Mennyi változatossággal kínálkozik az utunknak alapját tevő átlag 1800 m. magas Pareng tömzse s környezete: a Pojana-Mujeri, a sötét erdejű Kapra (Kecskehegy), a Caibán, a Piatra, Tajatas s az a csúcs ott északkeleten, a mi már talán a 2080 m. magas Surian, vagy itt a 2414 méternyi Kürsia, a 2081 m. magas Bárány s a 2433 méterig ágaskodó Vervu-Mundri! Már a petrozsényi rendes vasuti állomás is 611 m. magasra fekszik s a mi kis gőzösünk fáradhatlan tevékenységgel kapaszkodik egyre feljebb. Itt van jobbra tőlünk a Deák-Ferenczakna, melyet vízszintes irányban 554 méterig ástak már, mikor 1872-ben a kiütött bányatüz a további munkának bátárt vetett. Az a vele csaknem párhuzamosan haladó Ferenczakna, ez itt egy iskolával is ellátott rendkívül kedves háttérű munkástelep közelében a Lónyay-akna, fenntebb a minta-akna, melynek emeletes folyosóiban csak néhányan vállalkozunk gázolni a sarat s a ke-

zünkbe nyomott bányásmécses segítségével végigtapogatózni a Felső-Zsilről s a Zsilyeczről többnyire e célra leúsztatott hatalmas oszlopok által támogatott üregben. Onnan elmegyünk a ragadó, rakoncátlan, de bájos völgyet képező Zsilyecz partjain emelkedő Zsilyecz mezőre, s mi voltaképp különálló kúp.

Előtte a nyílt tárna (mint már másutt is több esetben) bármely rajznál világosabban tünteti föl a különféle, jobbadán palával váltakozó kőszénrétegeket; benn most készül egy újabb akna. Fenn a letompított hegyháton, a tulajdonképeni Zsilyeczmezőn sok száz gödör nyomát látjuk; valami tizenhat, tizenhét-század előtt aranyat mostak azokból a rómaiak. Lenn a völgyben boczit játszanak az ünneplő olasz munkások s az izmos fagolyókat mindannyiszor ügyesen kapják el; amott nyakán fapálczákból összeállított jármot viselő sertések, melyeknek ősei — mint e vidéken általában — még nem régiben vaddisznók lehettek; emitt delelő barmok és lovak, melyektől gazdáik folyton élesztett tűz füstje által igyekeznek távoltartani az ide is feltolakodó kolumbácsi legyeket; arrább megfűlledés következtében követ el magán öngyilkosságot a szabad légre kilapátolt kőszén, hogy valami koaks legyen belőle; lenn a völgyben egy-egy elmés compositióju alulcsapó malom zakatol, tulnan megint hosszában-széltében alig 4—5 méteres faházikó fogad magába egy talán 6—10 tagu családot; fenn . . . . fenn, éppen delelőre áll a nap s búcsut kell vennünk kifogyhatatlan szivességű kalauzainktól, a hánvatisztektől; annyival inkább, mert a különben is bő csapadéku vidéket ismét zápor fenyegeti s mig fürge gőzkocsikon hazasiklunk, kapunk is belőle; még többet délután, mikor a Csétatye-Bolit látogattuk meg. Erről már volt szó.

Június 7-én d. e. ugyanezen okból marad

időnk a népelet megfigyelésére. A bányászokkal ugyan nem találkozunk, mert ezek már ismét helyükön vannak az aknában, (melyektől nem borzadnak úgy, mint az egyetlen cigány, kit sikerült egyszer munkába állítani, ki azonban még az nap fölmondott, mert a köszénbánya még ki sincs meszelve, sőt ablaka sincs); hanem itthon találjuk a bányamunkáktól szintén irtózó szegény oláhokat. A legújabb népszámlálás szerint 15,882 lakos él a Zsil völgyében, hova számítják Krivadiát, Merisort (e kettőt nem egész joggal), Banyiczát, Petrillát, Petrozsényt, Dulczát, Livezényt, Iszkronyt, Lupenyt, Urikánt, Zsilvájde-Vulkánt, Kimpu-lui-Nyágot és Korojesdet. A Magyar-Zsil mentén lakók többnyire görögkeletiek, az oláh-zsilvidékiek g. katolikusok. Maguk készítette len vagy gyapju ruhában járnak, a férfiak széles tüszővel, fejükön nyáron széles karimájú kalappal, télen óriási báránybőrsipkával, lábaikon opincsesal. Az asszonyok fehér kendővel kötik be fejüket, míg a lányok folyton hajdonfővel járnak; lebernyeges katrinczájukra azonban, mely vászon öltözetüknek fő díszé, sokat adnak. Jobb hajfűrtjükbe a lányok néha pitykéket fonnak be s a fonatot kaczkíásan csapják félre homlokukon. Hímezni igen csinosan tudnak s fehérneműikre általan nagy gondot fordítanak. Az opincset veszik, a subát azonban s a kozsopot pokróczot, halina nadrágot s háziszereiket maguk készítik. Elede-lük rendkívül szegényes. Homokban sült malaj, fazékban főzött palukes, -- uriczka, a mit vízben főznek, bámos, a mit vajban sütnék ki. A „menu“ tulajdonkép nem ily gazdag, hanem csak „vagy — vagy“-ra szorítkozik. Ételeik készítésében nem igen tiszták. A pomanáknál szokásos husétel körül forgolódó négy vénasszony a mudaj-készítő araukáni mánikra emlékeztet. Bizonyos vagyon-közösség divatozik köztük. Ha egy apának hat fia

van is, együtt tartja családját s megkivánja, hogy házasságuk után is nála éljenek; a legidősb a gazda, ki a közös szerzeményből mindenkinek szükségletére arányos részt fordít. Akárhány 2—3000 forintig álló oláh nemes közönséges paraszt módjára él. 1852-ben ily nemesek szövetsége vásárolta meg 10,000 frtért az egész Paren-gult. De még kukoriczát sem természetnek eleget. A leggazdagabbaknak 50,000 forintjuk is van, szépen élére rakva; 50—60, egyiknél éppen 260 barom, 80—100 hold rét képezi a gazdaságot s kukoriczaföldjé még sem rug többre 2—3 holdnál. Egy hold rétet 200 frton alul nem-igen kaphatni; a mezőért 80—100—120 forintot is fizetnek.

A gazdagok néha uzsorájukkal teszik tönkre a szegényebbeket. Egy évre pl. oly feltétellel hiteleznek 20 frtot, hogy a kölcsönvevő hetenkint 1 napon ingyen dolgozzék nekik, az év végén pedig hiány nélkül fizesse vissza a 20 frtot. Mulasztás esetén kérlelhetetlenül exequáltatják az adóst. Hol, mint pl. Petrozsényban, zsidó-korcsmárosok vannak, erősen isznak; máshol mértékletesek. Általában a lakosság viszonylag jó s Hunyadvármegyében a Zsil-völgye ad legkevesebb dolgot a törvényszéknek. Jószivűek, barátságosak nem lopnak. Deanu, a híres rabló, kinek akasztófája helyén most a livazényi útmutatófa áll, igen kirívó kivételt képezett. Földesuraikkal éppen nem élnek feszült viszonyban; a tagosításra csak most teszik meg az előkészületeket. Négy-öt év óta anyagilag hanyatlanak; azelőtt hazahozták a hátszegi vásáron eladott kukoricájuk árát, most mindjárt az alku megkötése után eliszszák azt. Pár esztendő előtt 20—30 frtnyi illetéket egyszerre fizettek ki, most tiz részletben is pontatlanul törlesztenek egy-egy ily összeget.

Papjaik idáig nem igen terjeszthették a műveltséget. Az újabbak tanultabbak, mert 6—8

iskolát kell látogatniok. Csak a stolából élnek, jövedelmök azonban így is fölmehet évi 1000 frtra, kivált ha a lakást, a többnyire élelmi szerekből álló ajándékokat s juhaiknak ingyen való kiteleltetését is odaveszszük. A petrozsényi és petrillai g. kel. tanító 6 öl fát, szabad lakást és évi 300 frtot kap. Petrozsényban, Deák- és Lónyay-gyarmaton a brassai társulat, illetőleg a kincstár tart fenn népiskolákat, az első helyen német tannyelvvel.

Petrozsényen tul valami 12 km.-nyi hosszú utat tesz meg a Zsil, melyet jobboldalt a Dilsa kísér, míg baloldalt távolabb vonul tőle a Parenkul tömege. Délután gyalog kirándulásunkon jócskán megmos ugyan az eső, de bőven kárpótol az a látvány, a mi főleg Livazény és Iszkrony vidékén tárul elénk. A Magyar-Zsil Iszkronyon alul egyesül a Retyezát-, Zanoga-, Vulkán- és Plesahegység vizeivel táplálkozó rohamos Oláh-Zsillel, mely most amannak irányát veszi föl. Szintjük itt a tenger fölött 543 m. Előtte a Vulkán-hágóra (nem mint csaknem minden térkép hibásan jelzi, Vulkán-szorosba) vivő utnak jobboldalán 3, balra 1 erőd ékesíti a hegyeket 1878-ból, midőn a körülmények kívánatossá tették ez utvonal biztosítását. Az egyik citadella építésénél szerencsétlen esés következtében 1878. jul. 28. elhunyt Gaggel József műszaki őrmester márványtáblás síremléke közvetlenül a két Zsil egyesülésénél emelkedik, vele szemben pedig azon örkunyhó látszik, hova a baloldali lakásban elhelyezett csendőrök támogatására Petrozsényba rendelt 10 katona közül napjában egyet-egyet szokás fölvezetni. — Az egyesült folyókon átmenő 62 méteres hidon tul azonnal kezdetét vesz a Szurduk-szoros, melynek baloldalán a Parenkulhoz tartozó Pietrille inalté, jobboldalán pedig a Dragoj tömege versenyeznek egymással

a legelragadóbb tájképek megteremtésében. Jobboldalt a kormány által építtetni csak tavaly kezdett uton haladunk előre, itt-ott sokáig gázolva a málékony graphit-pala sarában.

Ez a völgy általában határbarázdát von a jobboldalnak harmadkori chlorit, sőt amphibolgnájszba átmenő esillámpalája s a baloldalnakős képződményei közt. A hegyeket bükk és éger borítja; nyirfa csak ott, hol ezeket kiirtották. A fenyő rendszeren a bükkfa tenyészetének felső határán jelenik meg, egyhelyütt azonban, éppen a völgynek legmélyebb pontján, egy kirugó hegyhátat egészen a partokig borít. A szoros ut kedvéért gyakran egész hegyoldalakat kellett levágni, melyeknek meredek falai szinte fenyegetni látszanak bennünket, míg tetejükről s a haránt-völgyekből üdítő források csörgedeznek elő. — Tulnan ugyan 10—15 km. hosszú patakok is ömlenek a Zsilbe, pl. a szép vizeséseket képző Isvorie, jobboldalt ellenben ritkán keresztezi utunkat másfél kilométernél hosszabb csermely. Szikláról-sziklára szökellve, néha 20—30—40 méternyi magasságból 4—5 méteres lépcsőzetekről bukván le, szállítják ezek vizeiket a Zsilbe, mely itt 40—50 méternyi szélességéből helyenkint 20, sőt kevesebb méterre is összeszorítva s 40 méterenként átlag 1 métert esve folytatja sziklaj futását. Óriási sziklatömbök fogják fel első rohamát, mely oly erős, hogy szinte reszketnek tőle. Magának a medernek egyenetlen sziklatalaja is újabb meg újabb rohanatokra kényszeríti a vad folyót, melynek össze-visszatört habjai milliárd fehér buborékban tajtékzanak s oly óriási zajt csapnak, hogy helyenkint páfrányokat és buja gyepet locsolgató partjain nekünk is hangosabban kell társalognunk.

Él ez a völgy. Látjuk, halljuk, tapasztaljuk életének jelenségeit. Lázás tevékenység jellemzi

magát a folyót, komolyság a jobboldalt, melynek ormain olykor még fészket is raknak a Pyrenék s Alpok madarai, a sasok, keselyük és sas-keselyük; — nyájasság a baloldalt, melynek gyönyörű kúphegyei néhol utjába állnak a folyónak, hogy azt mintegy mérsékletre intsék. A meredek lejtőségen a pásztor körül-köre lépve vezeti, nem hajtja hazafelé nyáját, mely szintén óvatosan, egymásután követi őt, csak egy-egy nyugtalanabb kecske tör ki a sorból. A 10—15 nagyobb mellékpataknak vizesései új meg új részletekkel járulnak a tájkép szépségeihez — és növelik a sok pisztráng, kevés vidra hazáját, a Zsilt. — Utunk jobboldalán a sziklákon itt-ott vörösre mázolt számok mutatják, mennyit gyalogoltunk már a szorosban. A bejárattól 2800 méterre vert hidon túl egyszerre hatalmas sziklahát rekeszti el a még tökéletlen kocsitutat. Néhányan átmászunk rajta s még 200 méterig aránylag kényelmesen hatolhatunk előre, mert már ezt a szakaszt is munkába vették; azontul azonban csak a legnagyobb ügyelettel, tolvajösvényeken lépegetünk, a 60 fokkal, sőt meredekebben is lejtősödő sziklatörmzseken. Valami 200 méternyi fárasztó gyaloglás után egy kétágu gyönyörű kis vizesésnél állapodunk meg s hosszasan szemléljük a kanyargásai miatt szinte katlanszerűen berekesztett Zsilt, mely boldogabb, mint mi, mert a már csak mintegy félkilométerre levő magyar határon túl még 17—18 kilométernyi uton bámulhatja az őt szegélyző vidéknek ábrándos szépségeit; nekünk azonban vissza kell térnünk, hogy az elhagyott nagyobb társasághoz csatlakozzunk. De akár-mennyire szükséges is lábaink alá tekintgetnünk, hogy egy hibás lépés következtében közelebbi ismeretséget ne kössünk a Zsil hideg hullámaival, vissza-vissza nézünk mégis a bájos tájékra, mely Aradról Petrozsény-felé tett utunknak legdélibb s talán legregényesebb pontja volt.